

**А. С. СЕРАФИМОВИЧ
ИЗ ИСТОРИЯТА НА
„ЖЕЛЕЗНИЯТ ПОТОК“**

Превод от руски: Пелин Велков, 1957

chitanka.info

Не е ли странно: не със завръзка, не с интрига, не с типични лица, не със събития, дори не с ясно осъзната първична идея започва „Железният поток“.

Нямаше още Октомврийската революция, нямаше още гражданската война, следователно не можеше да има и основата на „Железният поток“, а целият негов планински плацдарм, целият негов фон, цялата негова природа вече отдавна горяха ярко пред мене като непреодолимо влечащо видение. Могъщият пейзаж на водораздела на Кавказкия хребет се вряза огнено в моя писателски мозък и властно настояваше за въплъщение.

Пред самата империалистическа война пътувахме с моя син Анатолий по водораздела на Кавказкия хребет. Като грамада се издигаше той над морето, над степите — тук при Новоросийск беше неговото начало.

Сиви скали, назъбени клисури, а далеч под самото небе нещо като блестящи летни облаци или като ослепителни снежни върхове.

Ние все се изкачвахме и морето постепенно се закриваше от изникващите от всички страни скали. Въздухът ставаше по-рядък. Дишаше се бързо. Над главите ни прелитаха ослепително бели облачета. Зной се лееше така, както той се лее само високо в планините.

Изведнъж скалите започнаха да изчезват. Ние се спряхме и ахнахме: Кавказкият хребет, грамадата на водораздела изведнъж се стесни и се откри нещо неопишимо: надясно и наляво хребетът се спускаше стръмно в бездънна глъбина. Надясно като необгледна стена се синееше морето, синееше се неподвижно — от това разстояние не се виждаха вълни. Наляво, в недостигаема глъбина, се тълпяха сините стада на гористи предпланини, а зад тях необхватно потъваха кубанските степи.

Ние стояхме безмълвно на една тясна около два метра седловинка и не можехме да откъснем поглед, сякаш картата на света се беше разтворила пред нас.

След това пак тръгнахме. Тясната седловинка остана назад. Изгубиха се сините предпланини, изгубиха се далечните кубански степи. Изгуби се неизмеримата неподвижна синина на морето. Наоколо отново скали, рододендрони^[1], чинари; хребетът отново разпусна могъщо исполински рамене.

Октомврийската революция победи.

Москва е вече своя, червена, родна. Тя е с избити зъби, с избити чернеещи се прозорци, разкъртени улици, с олющени, надупчени от стрелба стени. И всички са окъсани, всички са гладни. И на всички блестят хлътналите очи.

Е, какво! Вярно, поради това наоколо лудо стържат, чистят, правят, надстрояват, организират, изследват, създават, борят се със злобните врагове — строят социализъм.

„А аз какво? А моето място къде е?“

Ами аз участвувам според силите и разбиранията си в тази невидана в света борба — строителството: пиша възвания, обръщения, статии, полемизирам, псувам. В „Безбожник“ разобличавам с др. Моор антисъветските попове, тъпча надигация се всяка минута изпод краката смрад на задушливия „опиум“ с тамян, пращам кореспонденции от фронта и... и все пак има у мене едно странно, постоянно живеещо чувство: „Не, не е това, не вършиш онова, което трябва.“ Трябва да се направи... някакъв размах трябва, размах поне в някакво съответствие с онова, което гигантски се създаваше сред развалините, сред отломките на старото, което се изкореняваше... наоколо тичаха като мравки. Но и в литературата трябваше някак си широко да се подхване.

„Как?“

Вървя ли по разбитите улици, препъвам ли се мълчаливо в преспите под провисналите трамвайни жици или сред непроницаем дим от махорка, седя ли на събрание, слухът ми и зрението ми постоянно възпроизвеждат едно: синият планини, белеят снежни върхове и безкрай и свършек налитат зеленикаво-прозрачни вълни, загънати в ослепителна пяна.

Тръснеш глава и отново — непрогледен дим, уморени, хлътнали от глад лица, сиви шинели, дори на момичетата, които кокетно са ги прекроили. А там отново приижда...

Чувствувам едно: тези сиви скали, надвесени над бездънни пропасти, откъдето неясно долита вечното клокочене на невидим поток, белеещите се снежни върхове — и по тях сини сенки; тези

непроходими гори, гъсти и сини, дето обитатели са само зверът и птицата: всичко това като чаша иска да бъде напълнено.

„С какво? Какво съдържание ще му влея?“

Син лютив дим, показващи се и изчезващи гладни лица, глас на оратор, който плува покрай мене с отделни фрази, и отново: сините като трева гори на предпланините, далечните ослепителни върхове, безкрайните степи и необхватната грамада на морската синина.

Спомних си: препускаше моят мотоциклет на име „Дявол“ по същото това лъкатушно-сиво шосе още преди империалистическата война, и все така отляво се издигаха планините, отдясно синееше морето. Спрях се в планините. Закрепих моя „Дявол“ на крака, купих си от един селянин мляко. Той е от Рязанска губерния. От мизерия дошъл тук, дечица, едно от друго по-малки, измъчена жена, престарели родители, които трябва да се хранят.

Най-напред засял пшеница — не сини сливи, не лозе, които растат тук великолепно, а пшеничка — „рассейская“. Великолепна пшеница се вдигнала, клас налян. Цялото семейство затаило дъх над нея. След два — три дни ще я жънат.

Но зачерняло се над планините облаче, плиснал планински пороен дъжд, зашумели потоци, взели да подскачат, да влачат дървета и камъни: след четвърт час вместо пшеница — изровено от камъните черно поле. И никому не би дошло наум, че тук се е жълтеела гъста пшеница, че тук е бил вложен луд труд.

До колене чак клюмнала злощастната главица. Наоколо гладни дечица.

Да рисувам ли, да рисувам ли този селяк сред планините? Той няма изход — социален изход няма: там, в родната Рязанска губерния, с хапливи устни го смуче помещчикът, кулакът, попът, приставът; тук, дето е сам-самин с планините, с горите, със скалите и клисурите, с морето — тук също го смучат същите, смучат го с това, че са му отнели знанието, науката, умението и навика да се бори с непознатата природа. Той социално е прикован към своето рало. Да го рисувам ли?

И кретам по преспите сняг, мъкна на гръб чувалчето със замръзнали картофи, влача на шейничка дръвца.

Не, не... не! За „бедния селяк“ твърде много е писано — беден, безпросветен, забравен. И аз твърде много съм го рисувал такъв. Нали

е революция. Нали той като луд се бори на десет фронта гладен, гол, въшлясал, бос, в дрипи и страшен като мечка поваля всичко. Нима това е същото?

Не, аз ще напиша как то, селячеството, върви на шумни тълпи, както като мечка смазва под себе си интервенти, помешчици, бели генерали. И отново се извишават скалите, блестящите върхове, синята стена на морето, зейналите клисури...

„Добре, но съдържанието, съдържанието какво да бъде? Какви събития, какви хора ще сложа в тази обстановка?“

И защо селянина, някогашния мужик, защо него, неговата борба, неговите страдания, неговата победа? Защо непременно искам да го сложа сред екзотика — в тези планини, скали, клисури, в тези блестящи вечни снегове, сред палмите и кипарисите, край синьото море? Нима в такава обстановка той е живял, работил нещастно, мъчил се и умирал?

*„... Ела и топола,
тъжна си, родна картина ти гола...“*

Ето неговата вечна рамка.

Да, тази екзотика, тази слънчевост, яркост, тези живи заслепяващи краски — всичко това е неестествено за руския „мужик“.

Най-много се страхувах от това — да не изпадна в красивост, а тук имаше нещо такова.

И аз отново разтърсвам глава, като разпъждам струпалите се картини, и отново или в лютивия дим на събранията изплават и потъват гладните лица, или се вкочанявам в малката стаичка на замръзалия завод — лети и траурно трепка опашката над газената лампичка, мъртво белеят езиците на скрежа, който е пробил истиналите стени на завода, а аз по поръчение на „Правда“ агитирам работниците да организират кръжоци за рабкори. И отново се препъвам в преспите, влача дръвца на шейничка, а в стомаха си винаги чувствавам апетит на стар гладен вълк.

Погледнеш — скали, море, зъбести клисури... Измъчих се!...

В тази уморителна борба със себе си малко по малко в главата ми започна да се оформява нещо. Ще пусна по тези планини и клисури, по

шосето покрай морето селските тълпи, които или ще се спасяват, или ще преследват някого. Добре, ами по-нататък? Не зная.

Имам в миналото доста разкази, в които събитията, хората, характерите, взаимоотношенията се навиват около движението. Пътува ли героят с велосипед или с „Дявола“, върви ли пеша, плува ли на шлеп или на лодка, събитията се разиграват според движението. („На път“, „Дявол“, „По родните степи“ и др.). За мене е по-лека такава постройка. Хубаво. А темата? А съдържанието? А събитията?

Започнах да разпитвам жадно другари, пристигнали от фронтовете на гражданската война, записвах жадно. Чух удивителни епизоди. Пред мене се раздиплиха удивителни картини на потресен героизъм, на потресен напор, а аз все чаках нещо, нещо друго... и го дочаках.

В Москва имах познат украинец, Сокирко, комунист. Веднъж, когато бях на гости при него, дойдоха още трима души. Единият — весел, рус и пееше, струва ми се, чудесни украински песни с мекия си глас. Другият — спокоен, все пушеше. Третият — сякаш с отляно от тъмна мед, затворено лице.

— Ха, тъкмо таманци ще ви разкажат за своя поход по Черноморието, само записвайте — рече Сокирко.

Сокирчиха ни свари чай, седяхме цяла нощ и аз слушах, слушах, докато на разсъмване Сокирчиха не ни изпъди:

— Ама трябва вече да спите! Цяла нощ дърдорят, а на мене главата ми не се крепи на шията. Хайде, момчета, в къщи!

И аз вървах по преспите, червата ми къркореха от глад, но главата ми беше радостно препълнена: разказаха ми за похода на Таманската армия тъкмо по онези места, по Черноморието.

По такъв начин Октомврийската революция напълни с кипящо съдържание мъчещия ме толкова години могъщ планински пейзаж, за който така дълго не намирах достойна сюжетна плънка.

Мене сякаш ме осени: „Ами че ти пусни по тези планински вериги надигналото се революционно селячество. Те, тези бедняци селяни, наистина са вървели тук, слагали са тук глави...“ Самият живот ми подсказа: „Извай този «железен поток» — не напразно те е носил вятърът там, по същите тези места. А и тези селяни ти добре познаваш...“

Изобщо аз носех смътно в себе си очерталата се за мене тема за участието на селячеството в революцията.

Ние знаем от историята, че селячеството многократно е участвувало в революционни движения, често недостатъчно организирано, като анархистична маса (разиновщината, пугачовщината, по-сетнешни бунтове на селяните в различните губернии). Но тези движения не са могли да доведат до утвърдяване на революцията. Социалистическата революция можа да победи окончателно само когато начело на нея застана пролетариатът. Бунтовете разтърсваха строя, но не го сменяваха с друг. А революцията разруши до основи стария строй и постави на негово място нов.

Но как все пак селячеството влезе в нашата, Октомврийската революция? Едно нещо е да си представиш това теоретически, друго — да го покажеш с конкретни факти в художествени образи. Тази мисъл страшно ме глождеше.

Аз мислех...

Селяните се биеха с помещиците за земя. Че се биеха, биеха се, но какво се получаваше на места на първо време? Имаше такива случаи в Украйна: селяните изгониха помещиците, разграбиха добитъка, после обединиха няколко общини и решиха: „Ето, туй е наша собствена държава, ще си живеем, никого не ще закачаме, но и нас да не ни закачат — нито болшевиките, нито меншевиките, нито червените, нито белите.“ Такива „самостоятелни държави“ имаше няколко. И аз си мисля: „Е, добре, а все пак как революцията създаде такава изумителна армия от същите тези селяни, които не искаха да знаят нито за червените, нито за белите — армия, която здраво се ръководеше от пролетариата?“

Естествено главна движеща и ръководеща сила на революцията е пролетариатът, обаче той направи Октомврийската революция не самин — той успя да тикне в борбата по-голямата маса от селячеството.

Ако в революционната борба работническата класа бе се оказала сама, тя щеше да бъде разбита, както виждаме това в миналите революции. През Октомврийската революция селячеството помогна на пролетариата и затова Октомврийската революция победи.

Дореволюционното селячество по самата своя същност е класа съвсем друга, отколкото работническата класа. Работникът е изкован в

производството, той, така да се каже, с целия свой живот се е подготвял за революционна борба, той няма никаква собственост.

А пък селянинът, когото аз трябваше да покажа в „Железният поток“, беше собственик: той си имаше и кравичка, и конче, и земица, и къщурка. Този селянин беше стопанин, макар и дребен, и хилав, но стопанин — и това коренно го отличаваше от работника и го поставяше в съвсем друго положение по отношение на нашата революция. Вярно, той живееше тежко, но си мислеше например така: „Добре ще бъде да се премахне помещикът и да взема неговата земя; добре ще бъде да се вземат от помещика инвентар, чифт крави, чифт коне и плуг и повече нищо не трябва — ще живея, ще забогатявам, ще притурям.“ Ето какъв беше мисловният строй на този дребен собственик. И когато избухна революцията, на много места част от селячеството се надигна в името на това — по-скоро да бъде смъкнат помещикът и да вземат за себе си неговия имот, а за по-нататъшно развитие на революцията в по-голямото си мнозинство то малко мислеше и не си представяше защо и как трябва да върви по-нататък.

Но все пак: как при такъв начин на мислене селячеството се хвърли в революционната борба и в края на краищата се организира в най-колосалната и удивителна Червена армия, която извоюва победата на пролетарската революция?

Обективният ход на историята принуждаваше селяните да вървят в революцията рамо до рамо с пролетариата. И само при това условие селячеството успя да смъкне окончателно помещиците. Аз търсех за „Железният поток“ материал, който би ми дал възможност да покажа селячеството във всичките му прояви. Мене ме занимаваше как да се изобрази всичко това художествено и аз търсех материал, който с най-голяма яркост би характеризирал революционната сила на селската маса и би показал как пролетариатът насочва тази сила по своя път.

Материал по темата за гражданската война аз насъбрах много. Другари, пристигащи от Сибир, ми разказваха поразителни картини, между които много по-ярки и по-трагични от онези, описани в „Железният поток“. Обаче, като ги обмислих, аз все пак не можех да се спра на този материал и то ето защо. Нали трябваше да се нарисува платно, което дава обобщение, в отделни картини да се изрази нещо общо, пронизващо всичко с една идея, която осмисля тези отделни картини.

Когато тримата таманци ми разказаха за своя поход, аз почувствувах, че тъкмо това е нужният ми материал. И без да се колебая и да размислям дълго, аз се спрях на отстъплението на грамадните маси беднота от Кубан, дето се вдигнали против Октомврийската революция богаташките, кулашките слоеве. Селската и казашката беднота, както и разбитите части на Съветската армия потеглили на юг от Кубан, за да се съединят със съветските войски от Северен Кавказ. Селската маса по неволя трябвало да отстъпва: заможните казаци започнали да колят беднотата, която съчувствувала на съветите. Ала тази бедняшка маса отстъпвала крайно безредно. Тя била обърквана и неорганизирана, не искала да се подчинява на командирите, които впрочем сама си избирала.

През похода отстъпващите понесли толкова страдания и мъчения, такъв страшен университет бил за тях походът, че към края му те съвсем се преобразили: голи, боси и измъчени, гладни, те се организирали в страшна сила, която помела всички прегради по своя път и стигнала докрая. И когато минала през тези страдания, през тази кръв, отчаяние, сълзи, очите ѝ се отворили, тук тя почувствувала — да, единственото спасение това е съветската власт. Това още не било съзнателно разбиране, както при пролетариата; селската маса в много случаи действувала инстинктивно.

Аз се залових за разказа на таманци за техния поход, тъй като според мене този поход всестранно изобразяваше именно такова преобразяване на селячеството. Според разказа на таманци тъкмо така и излизаше: отначало това била анархистическа маса, дребнобуржоазни стопани — сетне с цената на напрежения, на страшна борба, сълзи и кръв тя се преработвала, революционно се преобразявала и към края на похода това била вече онази революционна маса, онова революционно селячество, което помогнало на работническата класа.

Тъкмо това, което ми трябваше за „Железният поток“.

Пред мене все по-ясно, все по-осезателно се разгръщаше темата. Обаче разказите на таманци не ми стигаха: исках да науча колкото може повече подробности; исках възможно по-обективно изложение. Започнах да търся срещи с други участници в похода и скоро намерих

още един от участниците в похода — работник, който вървял като редови боец. Той също ми разказа много интересни неща.

Но когато слушаш, винаги имаш пред вид, че онзи, който разказва за своя живот, неизбежно осветлява всичко от особено, свое гледище. Поради това аз потърсих още други другари, които бяха участвували в похода, и им направих, така да се каже, кръстосан разпит. Послушам какво разкаже един, а сетне разпитам за същото втори, трети, десети. След това успях да се сдобия и с един дневник — един работник си водил бележки през време на този поход — и ето по такъв начин, като съпоставях показанията на различните участници в похода, аз създадох във въображението си картината на това движение.

Трябва да отбележа, че таманската маса стигнала не само до онзи пункт, дето аз съм ги оставил в „Железният поток“, те отишли и по-нататък, до Астрахан, но аз прекъснах повестуването по-рано. Защо? Затова, защото моята задача беше свършена. Взех една анархистическа маса, която не се подчинява, готова всяка минута да вдигне на щиковете си своите водачи. И през страданията, през мъките я преведох докрая, дотогава, докато тя не се почувствува организирана сила на Октомврийската революция. За мене това беше достатъчно. Моята задача бе изпълнена.

Защо материалът именно от този поход тъй ми хареса? Аз познавам добре Кубан: той граничи с Донската област, моята родина. Те имат доста много общо: и в населението, и в природата, и в социалното устройство. У нас, на Дон, половината от населението са украинци. Истина, те говорят не на чист украински език, както в Полтава, а на жаргон. На същия жаргон в значителна степен говори и Кубан. В Кубан съм живял. Още преди войната бях преброял Черноморието на мотоциклет, познавах добре и природата, и хората. Ето защо, когато ми потрябва да дам характеристика, да дам типични представители на това население, като баба Горпина и нейния дядо, това не ми беше особено трудно. Впрочем аз още веднъж отидох на описаните места през време на самата работа, за да възстановя в паметта си обстановката на края, пейзажа, хората.

А от какви елементи се получи материалът? Разказите на таманци аз поставих в основата. Това беше първият материал — материал от думи. След това аз използвах още материал от записки,

дневници и писма на участници в похода. Третият извор на материал беше печатът — наистина тук аз намерих малко.

Ето трите извора за получаване на материал.

А как работих над него?

Започнах да пиша „Железният поток“ в 1921 година, а в 1924 година той излезе от печат^[2]. Следователно аз го писах две години и половина. Писах го разпокъсано, на части. Не така, да почна от начало, с първа глава — и докрая поред. Не. Спомням си, преди всичко написах опашката, последната сцена на митинга. Мъчеше ме този край — митингът. Стоеше пред мене тази баба Горпина такава, каквато израсна. В заключителната сцена за мене е концентриран целият смисъл на нещата. Тя, тази сцена, необикновено ярко гореше в моя мозък.

Аз чувствувах края, този митинг в степта, когато таманската армия се среща с Червената армия, като заключителен акорд, като разрешение на цялата тема. Преработвах го много пъти, тъй като тук — мислех аз — е съсредоточен главният психологически удар по читателя. Смятах, че ако тази последна част направи на читателя исканото от мене впечатление, задачата, поставена при написването на „Железният поток“, от моя гледна точка ще бъде разрешена.

Сцената на митинга написах отведнъж, а сетне почувствувах, че ту тук, ту там няма съсредоточен удар, сбитост, ясни и силни проявления на отделни герои, проявления, които биха характеризирали техния вътрешен строй, тяхното вътрешно преправяне, както например при баба Горпина. Стана нужда да работя твърде много над всеки персонаж, например над същата баба Горпина, над стареца й, а също така и над други. Всеки отделен момент на тази заключителна картина аз обръщах и тъй, и иначе, търсех изречения и думи, с чиято помощ би се получила и сбита, и в същото време силна картина.

Нужно беше да свържа някак хармонично обстановката, пейзажа със сцената на митинга. Наложих се да работя усилено над това. Искаше ми се да направя така, че пейзажът да не стои като нещо отделно от развиващите се събития, а органически да се слива с настроенията, с вътрешното състояние на пристигналата армия, да хармонира с тях и да помага за разкриване замисъла на автора.

След края написах началото, което също така беше подложено на усилена обработка. Началото и краят са органически свързани. В

първата глава започва процес, в последната този процес завършва с психологически натиск върху читателя. В края и началото се заключаваше цялата същност на работата. И началото, и краят, за да излязат съгласувани, трябваше много пъти да се преработват, тъй като се налагаше да се даде обща хармонична картина на настроението на масите и на отделни лица, а също така и пейзажът, който се включваше в рамките на събитията. Преди да постигна това, стана нужда да поработя много и упорито над всеки откъс поотделно.

Когато краят и началото бяха вече готови, трябваше да ги свържа. Краят и началото стояха ясно в главата ми и леко ми се удадоха, а средата ми се удаде много по-трудно. Трябваше през цялото време да обмислям как да създам самата тъкан на повествуването. Средата писах на части: ту една сцена напиша, ту друга, според това, как се изграждаха в съзнанието ми. Въпреки че в главата ми цялата тема стоеше в своята пълнота, кой знае защо не всички сцени изпъкваха с еднаква яркост; те не вървяха в тил, в редица една подир друга. Отделните късове сетне аз постепенно слепвах и прилепвах, а когато ги слепих окончателно, отново преписах целия роман от кора до кора. Преписах го, после взех да го преработвам по части; вземеш един откъс, преработиш го и го включиш. На мене все ми се струваше — недостатъчно ясно е, недостатъчно релефно. В главата ми всичко се обрисуваше, както на мене се чинеше, изключително ярко, ясно: лицата, движението, планините, морето, а гледаш — на хартията излиза не това. Писах и преработвах произведението с напрегнат труд.

Искаше ми се да дам повествуване, възможно най-близко до живата действителност, заради това гледах изцяло да взема материала от разказите, от записките. Обаче аз предпочитах да вземам онзи материал, който дава известно обобщение. За тази цел стана нужда да се внасят елементи на измислицата. Често бях принуден да жертвувам известни релефни черти, характеризиращи бита, отношенията с близките и т.н. Благодарение на това образът се отдалечаваше от живия модел.

Правех това умишлено, за да съсредоточа впечатлението върху определена страна от характера на героя. Предпочитах да покажа ясно една най-важна страна от характера, а ако обрисовах героя от всички страни, то тази негова най-характеризираща го страна значително би отслабнала. Например баба Горпина: в нея аз съм съсредоточил

основната идея за прераждането на селската бедняшка маса под влиянието на революцията. Това е събирателен тип, направен от материал, който аз имах от по-рано. За истинския поход той е измислен и нарочно вплетен в тъканта на произведението, понеже ми беше нужно да дам селянин и селянка, отначало индивидуалисти, собственици, и сетне да покажа тяхното прераждане към края на похода. Именно тази черта на Горпина беше за мене най-важната. Нея и изтъкнах.

Аз си поставих за задача — да дам реална правда, но правда естествено не фотографска, а правда синтетична, обобщена. А щом е така, то никак не трябваше да се замазва станалото, никак не трябваше да се разкрасяват хората: има жестокост — може да се каже жестокост зверска — но тази жестокост — аз се мъчех да покажа това убедително — се оправдава от необходимостта, от цялата обстановка, от целия ход на събитията. Нека да е зверско, но нека таманци бъдат такива, каквито те са били в живота. Разбира се, те съвсем не са зверове, но когато са ги поставили в положение, при което те са длъжни да ръфат със зъби надясно и наляво — иначе ще загинат — тогава и зверските инстинкти ще избухнат.

Като художествен летописец аз просто считах, че нямам право да смекчавам, да воалирам, да разкрасявам.

Въвеждам аз впрочем зад огъня един момък мекичък, рохкав. На него всички се и озъбват: води се смъртна класова борба, трети да не си пъха носа, дето не му е работа. Тази сцена дава да се разбере, че таманци не са жестоки, защото са зверове, а защото се намират в такова положение, а не в друго.

Трябва да се има пред вид, че аз съм се опитал да очертая в „Железният поток“ синтез на борба най-жестока, борба небивала, не на живот, а на смърт. Майка обича детето си, но шрапнел го убива на място... Тук любовта се е запазила дълбоко, но тя неунищожимо живее в човека. Майките например бият своите деца, за да вървят по-нататък, но нали се разбира — бият ги от обич към децата. После например, когато колоните минават покрай петимата обесени, измъчените хора веднага се преобразяват. Каква е работата? Обесените са техни братя! Нима това не е любов? Любов е! Но най-много аз се боех и от най-

малките отсенки на сантименталност. Тези петима обесени наистина точно така са висели. На мене ми разказваха, че командването нарочно превело таманци покрай бесилките, за да видят какво правят белогвардейците с техните братя. И те се втурват после срещу врага като стена. Това именно е любов: не толстоевска, разбира се, безпомощна, несъпротивленческа, а такава, каквато тя именно е могла да бъде през революцията: любов не желание, а любов подвиг, любов самоотверженост, любов, която зове да отидеш да се биеш със своите класови врагове.

И изобщо в „Железният поток“ аз имам малко измислици. В повечето случаи събитията са представени така, както са били. Отделни епизоди са нарисувани със съвсем незначителни изменения. Например историята с грамофона. Тя е измислена, за да усили впечатлението. Преди превала през планините народът вървял като побъркан: страшно било да се гледа. Дълго търсих такава художествена форма, която най-пълно би изразявала състоянието на умопомрачената маса. Да напиша просто: „Те бяха възбудени, с блестящи очи“ и прочие не ми се искаше: много шаблонно е това и затуй малко действа на читателя. Тук именно аз измислих историята с грамофона. В отряда наистина е имало грамофон и той през цялото време е действувал. Но не е имало онзи потресен момент на смях, за който аз написах. Измислих това, за да нарисувам най-ярко и напрегнато състоянието на обезумелите хора.

Още за истинските факти и за измислицата. Да вземем сцената с митинга — края на произведението. Разбира се, никаква баба Горпина не е говорила именно така. Тук също така се наложи да потърся такава форма на рязък, ударен, запомнящ се рисунък, който би направил ясен острия прелом в психологията на собственика индивидуалист, станал към края на похода съзнателен борец за новия живот.

Дотолкова близко се държах към истинските събития, че в „Железният поток“ има места, на които читателят не винаги вярва. Например юмручният бой между казаците и войниците. И едните, и другите имат оръжие, но те не го пускат в ход: хвърлят се с юмруци. Смятах за необходимо да изобразя сцената именно така, защото между казаците и пришелците са съществували много сложни взаимоотношения. От една страна, това са врагове. Враждата им е израснала оттова, че едни са владеели земята, други пък не са я имали.

А, от друга страна, тези врагове са съседи. Често те са близки роднини, женят се едни за други, учат в едно училище, децата играят заедно — те имат дълбока кръвна връзка. Поради това не е чудно, че и техните методи на борба се колебаят: ту се разстрелват едни други, ту се бият едни други по мутрите. Тази сложност на техните предишни отношения именно е отразена в книгата.

Подбора на фактическия материал аз подчинявах на основната идея, основната линия, основната мисъл, около които се навиваше целият художествен материал — реорганизиране съзнанието на масите. Материал дори добър, дори ярък, но който не придвижва всеки път основната линия, основната мисъл напред, аз отхвърлях. Налагаше се да бъде много икономичен. Ако вземех материал, като изхождам само от оценяване на неговата яркост, то основната мисъл, основната идея щяха да помръкнат, щяха да се закрийт от обилието на материала. Въпреки строгия му подбор в средата на произведението има все пак някои дълги неща, не съм успял да ги избягна.

Как построявах композиционно „Железният поток“? Как привеждах в стълкновение героите? Аз се стремях да свържа органически началото и края, да дам редица събития, редица действия, които биха нараствали в хода на повествуването и които биха били длъжни последователно фабулно да водят от началото към края. На този принцип именно е построено цялото произведение.

Героите докарвах в стълкновение дотолкова, доколкото в тяхната психология, в техните настроения, в техните цели вътрешно се раждаше и зрееше необходимостта от тези стълкновения. Да вземем например Смолокуров. Този герой на „Железният поток“ е славен момък, революционно настроен, отличен оратор по митингите, ала той е безформен човек, пълна противоположност на Кожух. Смолокуров не винаги знае какво иска. Понякога върви по гайдата на другите. Неговото стълкновение с Кожух е изградено на неговата вътрешна неорганизираност. Между тези съвършено различни герои не може да не се породи конфликт — и читателят трябва ясно да разбере това. Точно същото е и с Кожух. Например неговото стълкновение с матросите. От една страна, тези стълкновения рисуват вътрешната структура, психологията на матросите, а, от друга страна —

психологията на Кожух. Силен, твърд, неспиращ се пред никакви пречки, той уверено върви по своя път и с това влияе и на матросите.

... Съзнателно ли избрах за форма на „Железният поток“ епопеята? В основни линии повече или по-малко ясно аз си представях как трябва да тръгне развитието на действието. Докато работех над производението, неговата форма, конструкцията ставаше за мене все по-ясна, и по-ясна. Скелетът беше разработен планово подробно от по-рано. Но покрай основния материал у всеки от нас, писателите, като на склад някъде в подсъзнанието се пазят натрупани от опит думи, изречения, които в даден момент изтикваш и започваш да разработваш. Затруднявам се да кажа от кой момент, как и защо „Железният поток“ ясно се очерта за мене именно като епопея.

Може ли героичните събития на нашия живот да се влагат в обикновените форми на повествуването (романа, повестта, разказа)? Лично аз мисля, че не само може, но и трябва. Впрочем това зависи от индивидуалността на писателя. Моето произведение, разбира се, би спечелило, ако дадох по-широко платно, като обрисувам и битовите черти на героите. Всъщност казано, героите на „Железният поток“ са малко разработени. При тях са отсенени само ударните страни. Ако бях дал голямо платно, ако бях разработил битовите черти, ако бях показал човека от всички страни — би се получило нещо като „Война и мир“ от съветско време. Но, изглежда, че не ми беше по силите да се справя с художествен обхват от такава широта, и затова аз отхвърлях всичко онова, което в обстановката на похода не служеше на основната цел за ярко осветляване на колективните стремежи и общите преживявания на масата.

Да осветля всестранно тогавашния борец за нов мир аз не можех още и поради това, че пишех по пресните следи на събитията на един малък покраен участък от огромния фронт. Сега, когато се вглеждам в гражданската война и обхващам нейното значение в цялата негова необхватна ширина, тя ми се представя по-друга, отколкото тогава. Аз описвах отделен поток, като само смътно си представях в какъв бушуващ океан ще се слоят скоро тези октомврийски потоци.

Би ми се искало да се спра върху значението на художествените подробности и на въпроса за това, каква роля са изиграли те в

произведението. Например партизаните са били облечени в дрипи: аз вземам тази подробност и не един път, а няколко пъти. За да я доведа хубавичко до читателя, чрез противопоставяне правя по-ярка основната подробност. Като искам да подчертая в какво положение са били грузинските войници, загиващи от студ, аз описвам успоредно с това облеклото на грузинските офицери, което е било съвсем друго. Стремя се да дам релефно тези подробности, та те да изобразяват не само фактите, но да помогнат и за разкриване вътрешния строй на човека, взаимните отношения на хората. Да вземем макар факта, че грузинските офицери са били нахранени, а войниците гладни. Тези подробности трябваше да характеризират до известна степен и класовите отношения в тогавашна Грузия.

В „Железният поток“ има един частичен случай. След боя с грузинците някои командири от таманската колона външно се преобразяват. Те се обличат, като се възползват от военната плячка. Мисля, че това трябваше да се изобрази. Хората са били голи и боси и такива подробности характеризират по-добре положението, отколкото отделните хора.

По този начин аз се опитвах да подчиня подробностите на общата идея на произведението и да направя така, че не просто произволно да прилепвам подробностите, а, доколкото е възможно, да ги свързвам с вътрешното състояние на хората, да ги правя допълнителен щрих в характеристиката на създаващото се положение и умонастроение.

Искаше ми се да дам още и известен хумор, присъщ на дадената маса украинци, които и при най-тежки условия умеят да намират в живота хумористични моменти. Затова аз въведох епизода с преобличането в дамски гащи. Това е също подробност, която характеризира масата. Тук няма грабители — та те са успели да вземат тези тоалетни принадлежности весело, със смях. Аз смятах за нужно да въведа този епизод, въпреки че според конструкцията на романа достатъчно са осветлени тъмните страни на масата.

Към края на 1923 година завърших „Железният поток“. Отнесох го в едно издателство, там го погледнаха: „Да, знаете, голямо нещо... но не, не можем да го вземем, при това ще се провалиш с него.“ Така и

не го взеха. Тогава аз отнесох ръкописа в алманах „Недра“. Там се заловиха с него. Оттогава „Железният поток“ малко по малко потръгна...

След излизането на „Железният поток“ неведнъж имах случаи да се срещам с някои участници в похода. Те ми разказваха интересни неща: голяма част от партизаните загинали в боевете, а някои се върнали в Кубан и се заловили там на работа. Занесли там няколко екземпляра от „Железният поток“. Участниците в похода ги прочели и рекли: „А другарят Серафимович в коя наша част е бил?“ Значи, добре е написано...

Скоро след излизането му от печат покойният академик Лебедев-Полянский даде в „Красная новь“ добър, подробен отзив. Изобщо съветската критика се отнесе към романа много положително. Не мога да не отбележа дълбокия и умен анализ на „Железният поток“, даден от покойния писател Д. Фурманов. Някои критици обаче сочеха, че са дадени недостатъчно пейзажът, природата. Други, наопаки, говореха, че природата заема доста много място. Аз пък мисля, че природата е дадена с мярка. Повече не трябваше да се дава, защото иначе това би разводнило събитията, а и по-малко също не.

Как посрещна работническата маса „Железният поток“?

В повечето случаи това произведение се приемаше от работниците добре. Убеждавах се в това на събрания и като получавах многобройни бележки и писма. Бележки събирах (за характеризиране на аудиторията) в Москва, Ленинград, Горки, Тула, Сталинград, Ворошиловград (Донбас), Свердловск, в Архангелск, Вологда и в много други градове. На мнозинството се харесва, увличат се дори. Един работник ми писа: „Прочетох я и знаете, юмруците ми просто се свиха. Дявол да я вземе тая бяла глутница! Ще ги бия надясно и наляво.“

Онези, които бяха преживели гражданската война, се изказваха, че е много правдиво. Говореха: „Аз съм участвувал в гражданската война, тъкмо така е — същото.“

„Железният поток“ е достъпен по форма, по рисунък, по език.

Но имаше и отзиви от друг характер, макар и твърде незначителен брой. Така например в Ленинград аз говорих няколко пъти в Кировския завод. Там, трябва да се каже, отзивите на работниците бяха организирани много добре. Отзивите се даваха не

експромто, не в момента на четенето. Култработниците обявиха месец преди моето пристигане: „Вижте, другари, вземете книгата на Серафимович, подгответе се добре и когато я прочетете, дайте отзиви.“ И ето писа една работничка на двадесет и пет години: „Скучно нещо, някак си малко понятно.“ В Ленинград имаше още два — три такива отзива. В Горки между положителните отзиви също се мяркаха и отрицателни. Става например работник — в ръцете му един такъв дълъг ръкопис — и говори: има такива и такива неправилности, несвързаности. Завеждащ библиотеката на един работнически клуб също приведе няколко отрицателни отзива на работници. Някои ми писаха „Скучно“, някои „Непонятно“.

Общо обаче „Железният поток“, както изглежда, се оценява добре от работническите читатели. Един млад работник в Ленинград ми разказваше така: „Знаете, всички ми казват: Прочети, та прочети «Железният поток». Е, натискаха ме... Един другар донесе веднъж книжката. Не исках да я чета, но после започнах. Цяла нощ, знаете, не можах да се откъсна. Трябваше да вървя на работа сутринта, наложи се да прекъсна. После, като свърших работата си, изскокнах от завода, полетях, отново се залових да чета, докато не я приключих.“ Това разправяше младият комсомолец. Старците също се отзоваха добре.

Пристигащи от различните страни другари ми разказваха, че работниците в чужбина четат „Железният поток“ с интерес и казват, че е написан добре и че те почувствували как се е развивала Октомврийската революция в Съюза на съветските социалистически републики: вестникарските статии не им давали такава жива картина на нашата борба. В „Железният поток“ те почувствували колосалната стихийна сила на селячеството, която сила пролетариатът организира и насочва по своя път.

Много любопитни са също така и отзивите на буржоазните вестници. През първите години от появяването на „Железният поток“ буржоазните читатели в чужбина страшно се учудваха: ето ви на чудеса! Съвсем неочаквано за тях излиза — художниците комунисти умеят художествено да пишат. Види се, те са си въобразявали, че ние ходим с опинци, ядем свеци от мас и т.н. — така пишеше буржоазията в началото на 20-те години за нашата култура. Изобщо книгата имаше явен успех и в чужбина.

На мене и в писмата, и в бележките, които получавах през време на моите изказвания в заводите, във войсковите части и пр., ми задаваха много въпроси за „главния герой“ на моето произведение — за Кожух. Как съм го изграждал, какво изразява той, какви идеи съм въплътил в неговия образ.

Един от другарите питаше: е ли Кожух главен герой или може би „Железният поток“ е роман безгероен, може би в него няма главен герой?

На това отговарях. Кожух е герой и не е герой. Той не е герой, защото, ако масата не го беше направила свой водач, ако тя не беше вляла в него свое съдържание, Кожух би бил най-обикновен човек. Ала в същото време той е и герой, защото масата не само е вляла в него свое съдържание, но е и вървяла подире му и му се е подчинявала като на командущ. Да си спомним например как той винаги ходи дрипав и изпокъсан, като не си позволява да вземе нищо, докато неговите командири са се облекли прекрасно. Той постоянно чувства върху себе си погледите на масата. Махнете от него масата и целият му ореол ще пропадне.

В друга бележка ме питаха:

— Защо малко е показана личността на Кожух?

До известна степен аз направих това може би инстинктивно, в дадена мяра и със сметка: не исках да дам клиширан, банален герой, който на кон води напред същите тези маси, а исках да го дам прост, но делови, умен и строг командир, сраснал се с масата.

А ето още една бележка:

— Защо се придава толкова голямо значение на Кожух?

Не, от де на де... Ако придавах много голямо значение на Кожух, тогава аз бих направил голяма художествена грешка. Това не е истина. Според мене на Кожух не се придава голямо значение в романа, наопаки, аз се опитвах да покажа именно това, че в Кожух влива свое съдържание масата, че без нея самият той е най-обикновена фигура. Един ленинградски другар питаше:

— Защо за водач е взет офицерът Кожух? Като че не е могло да бъде взет за герой някой от селяните?

Естествено би могло, и такива примери има от живота. Прости войници, селяни са вършили чудеса през време на гражданската война в Сибир и на други места. Но аз все пак се спрях именно на Кожух, на

офицер, защото неговата роля ми се стори твърде характерна. Тъкмо самото това офицерство, по-точно, произвеждането в офицерски чин, изковало от Кожух най-ожесточен враг на помещиците и на техните представители — офицерите. Това беше толкова характерно, че аз се спрях именно на тази интересна фигура на офицер от народната маса. Друг другар ми писа:

— В „Железният поток“ има ето какво противоречие: Кожух е показан от вас като човек, който не ламти за слава; той, значи, и себе си жертвува, и като че ли не се интересува от това да го хвалят и да си създава слава, а да освободи масата — той наистина се бори за една идея. А в същата тази книга има редом страници, в които се говори, че Кожух се страхувал да не би славата му да се затъмни.

Не, според мене тук няма никакво противоречие, защото нали ние не бива да си представяме хората боядисани с една боя. Вземете най-честния, най-благородния революционер, който отдава целия си живот на революцията. Ако ми кажете, че в душата му няма нито зрънце честолюбие и т.н., то аз ще ви кажа, че това не е вярно. Има го това зрънце, то живее във всеки човек! Целият въпрос е само в размерите. У Кожух през време на развитието на романа честолюбието постепенно е стигнало до нула, а готовността му да се отдаде на революционната борба е израснала в огромна степен. А случва се и наопаки: честолюбието се разраства, а желанието да отдаде човек себе си малко по малко се свива. Хората трябва да се вземат такива, каквито са, с всички техни вътрешни противоречия. Тогава това ще бъде правда, и то правда поучителна, особено в художественото произведение.

Посочваха ми още и друго противоречие: Кожух искал да бие войниците, а своите офицери не закачил... Все пак и тук няма противоречие и аз повтарям още веднъж: лош е онзи художник, който рисува хората като в панаирджийските картини от преди революцията: всички войници вдигат еднакво крака, по краката е цапнато със синя боя, по гърдите — с червена, по лицата е прекарана жълта боя — това е всичко. Не може така — това не е художествено.

Човекът е сложен и противоречив. Кожух искал да набие войниците, а на помощниците му ръката му не се вдигала: почне ли да ги бие, а те може би и да го смъкнат. Тук той се бои не само за своята

кожа, но и за цялото дело. Аз съвсем не исках да изобразя Кожух като идеален човек. Такива хора няма в света.

Две бележки относно матросите, показани в „Железният поток“.

— Защо матросите са изкарани като контрареволуционери?

— Матросите са изкарани бандити — това е неправилно.

На това е необходимо да се отговори. Думите от песента не можеш изхвърли, а аз, като работех над „Железният поток“, най-много се страхувах от неправдата, от лакировката. Всички ние знаем отлично, че в царската армия и флота матросите бяха революционен елемент. През време на Октомври те се хвърляха безстрашно в революционната борба и загиваха масово, а пък тук изведнъж — пишат ми — „такава музика“. Но, вижда се, революцията не върви по гладка пътека, в революцията има маса най-различни отклонения, вътрешни противоречия. Това се проявява в частност и при матросите. Те се отдали на революцията и слагали главите си без колебание. Но ето, че когато в Новоросийск матросите потапяли флотата, която според Бресткия мир трябваше да се предаде на немците, те, по общо съгласие, измъкнали от касите на корабите парите, каквито имало много на всеки кораб, и си ги поделили по равно помежду си. След това се разпищолили, взели да пият, да гуляят с улични жени; парите текли при тях като от чувал, те като че се мъчели по-скоро да се отърват от тях. Това не минало току така: матросите започнали да се разлагат и когато се надигнало контрареволуционното въстание на казаците и грамадната маса от бежанци започнала да заминава, матросите усетили, че кулаците ще ги изколят до един. Част от матросите останали в Новоросийск и офицерите живи ги закопавали в земята; друга част от матросите се вляла в таманската колона и почнала да я разлага и това разложение като смърт отслабвало през цялото време таманци.

Тези матроси не били злонамерени контрареволуционери, но те нямали достатъчно съзнание, че Кожух постъпва правилно, като установява желязна дисциплина. Матросите взели да скандаличат, да вършат демагогия: Кожух бил офицер и пр. И матросите дори искали да убият Кожух. И едва към края, когато те видели, че не са прави, всенародно се разкаjali.

Винаги трябва да се има пред вид, така да се каже, положението „да издържиш революцията“. Та случвало се е и стари партийци да се

разлагат. И тук също цяла прослойка наистина революционни матроси се разложила. Аз именно давам обосновката на това: те имали маса пари, а главното, разваляло ги безделието. Нямало къде да приложат своите сили, поне в такава работа, в каквата те биха се оказали на място. Когато по-рано се разнасял вик „Тъпчи, сечи!“, „На митинг“! — това им запълвало времето. Сетне всичко минало. Нямало къде да даят енергията си.

Разбира се, това в никакъв случай не можеш да кажеш за матросите от Кронщад: между тях изпъкнали истински стари болшевици. Впрочем на мене ми разказваха, че част от матросите после влязла в строя на таманската колона. Ето тази здрава част наистина би трябвало да се отбележи, да се отдели. В „Железният поток“ аз не направих това и тук е моята грешка...

Най-вече от представители на малките народности на Кавказ, а също така и от други места на Съветския съюз аз получих много писма, в които читатели изказват остро недоволство от моята обрисовка на ролята на грузинците: аз като че съм ги нарисувал „страхливци“, „лоши бойци“. Разбира се, това в основата си е невярно. На мене винаги са ми били чужди каквито и да било отсенки на „шовинизъм“ и „великоруско възгордяване“. В дадения случай аз съм изобразил онова, което наистина е ставало, без зла умисъл.

Участниците в похода единодушно свидетелствуват, че казаците са се били по-упорито от грузинците. Грузинците наистина са се съпротивлявали сравнително слабо, но естествено не поради това, че те са „лоши бойци“, а главното поради това, че не са знаели за какво всъщност се бият. Освен това те, макар и смътно, все пак са чували, че в съветската страна селяните са получили земя. До Грузия това е достигало смътно и поради това дълбоко в съзнанието на грузинските войници се пораждали съмнения: трябва ли да се воюва против Съветите. При това те са били и страшно гладни, не е имало подвоз. Черноморското крайбрежие винаги се е хранело с подвоз, а морето е било отрязано. И в същото време, докато грузинските войници страшно гладували, макар и да били великолепно екипирани от съюзниците, грузинските офицери се хранели добре. Разбира се, това оказвало влияние върху боеспособността на грузинската армия. Ето в какво се крие главната причина, че те слабо са се биели.

А дето грузинският офицер офейкал — на негово място всеки би офейкал. Та нали и генерал Покровски изскокнал само по риза, като изкъртил рамката на прозореца. При тях се създадо такова положение: или бягай, или лягай веднага под щиковете.

Аз не съм искал да дам в този смисъл сцената, както тя е била изтълкувана от някои критици и читатели. Аз съм се стремил да покажа, че грузинците са били зашеметени от неочакваността на нападението. Те са били хипнотизирани от зрелището на стоварилите се върху главите им таманци. Смятали са своята позиция за непристъпна. Всъщност тази постъпка на Кожух е била до известна степен авантюристична. На нея човек може да се реши само при отчаяние. Ако таманци не бяха успели да се изкатерят, щели са всички да бъдат избити. Те нямало къде да се даят. А шансът през нощта да повалиш врага с един удар е бил нищожен — и таманци постигнали това.

Но аз, видимо, недостатъчно съм развил темповете на движението и недостатъчно съм нарисувал обстановката. Така ясно си представях всичко в главата, а до някои читатели не стига или стига не в този разрез и не в този строй. Нали съм посочил, че когато грузинците почнали да отстъпват, около катедралата останала тяхна рота, която героично умираше. Ала тук се е получила някаква несъразмерност и затова на някои читатели се струва, че грузинците са се сражавали лошо.

На мене ми говориха много и по отношение на „мръсните думи“. Покаявам се, грешен съм. Спомням си как в дореволюционно време в списание „Русское богатство“ един талантлив писател даде разказ из живота на казаците на Дон: един казак отишъл на служба; казачката, неговата жена, млада, красива, zalюбила друг. Знае се с какво свършва това: тя забременяла и направила аборт с най-ужасни средства. За онова време това било много характерно. Обаче „благородните“ читатели и особено читателки на „Русское богатство“ се възмутили. В редакцията се посипали маса протестни писма и дори отказване от абонамента. Писмата били примерно от такъв род: „Аз имам дъщеря, осемнадесетгодишна, от списанието тя може да научи, че на света има аборт и т.н.“

Е, как мислите, прави ли са били тези читатели? Според мене те не са били прави. Естествено само осемнадесетгодишните

пансионерки не са знаели нищо за аборта, а казачките са раснали в други условия. Какво ще заповядате — „по благородному“ ли да даваме живота или такъв, какъвто е той?

Не! Няма защо да се боим от живота и няма защо да се боим от най-гадните му страни. Трябва обаче да се постави само едно условие: ако писателят пуска някоя „мръсна дума“ или описва някаква неприлична сцена само за да погъделичка нервите на читателите, то той няма никакво право за това. В този случай читателят с право ще хвърли на писателя най-горчив упрек... Но ако една или друга мръсна дума е неразривно свързана с цялата тъкан на художественото произведение, ако тя подчертава една или друга черта на изобразяваните хора, тогава е прав писателят.

От писателя трябва да се изисква преди всичко да бъде правдив, да не се плаши от живота, а да взема всичко, което има в него, но да взема това не за да погъделичка нервите ни или да ни достави минутно удоволствие, а читателят да може да опипа самия живот, всичките негови язви и гнойници.

Запитвах ме с много писма и през време на моите изказвания в различните градове, защо съм употребил украински език? Някои казват, че това прави „Железният поток“ неразбираем, труден за четене.

Според мене, не е чак толкова неразбираемо. Аз не употребявам чист украински език, а давам онзи говор, който господствува в Донската област и в Кубан. Това е твърде своеобразен украински език и мисля, че той предава характера на местността и изобщо подсилва правдивостта на изобразената картина.

Кажеш на украински и някак си изведнъж се чувствава образът, който си искал да покажеш. Обаче на мене ми се струва, че въпреки всичко картината, посочена в „Железният поток“, е типична за цялото наше селячество в началото на Октомври. Разбира се, нашият Съюз е толкова голям, че селянинът от Северен Кавказ, от Кубан, се различава естествено от сибиряка или от северодвинския селянин, или от този от централните губернии по говор, по обичаи и т.н., но вътрешно — това е един и същ социален тип.

Без да се гледа на това, че в „Железният поток“ диалогът в по-голямата си част се дава на украински жаргон, съвсем малко работници са се оплаквали, че им е непонятно. „А което не знаеш —

казваха те, — то се досещаш.“ Затова пък квалифицираните читатели от кръговете на съветската интелигенция казваха, че украинската реч придава на романа голяма колоритност. От тези съображения аз я и оставих.

Най-трудното място при построяването на „Железният поток“ и изобщо в моята литературна работа беше недостатъчната теоретическа подготовка. Аз май че бях подготвен за литературна работа повече от другите писатели, излезли от работническата и селската среда: и училището ме беше подготвило по-добре, и в по-културно обкръжение бях. Но организирано да се уча как се изгражда едно литературно произведение аз се научих твърде късно. Пристъпах към това пипнешком. Четях, да речем, класиците, както повечето ги четат. Четеш и си мислиш: „Колко хубаво е.“ Със завладяващ интерес следиш как се развива повествованието, а как е построено произведението, как са подбрани, как са обрисувани типовете, как се дават събитията, всичко това пропускаш.

Аз не съм имал систематична литературна школовка. А и да съм имал, то е била случайна, неорганизирана, стихийна — това допринася малко полза. Трябва да учиш, така да се каже, „технологията“ на литературния процес, трябва да подхождаш към произведението, от което искаш да се учиш, така, че да видиш как е изградено то, така, че неговият блясък да не затъмнява процеса на изграждането.

Случва се, приближиш се до великолепно художествено оформено здание и поради моделирането му, поради скулптурата му, поради външното му оформление не виждаш как е построено то, как са разположени частите му, как са свързани те, какъв материал е взет. Ето точно такава история се получи при мене с класиците. Аз не умеех да разглеждам и разпознавам техните построения. Четях например Толстой, а от вниманието ми се изплъзваше книгата като творчески процес: аз възприемах при него само събитията. Да кажем във „Война и мир“ аз чувах как ходи Наташа, как влиза в стаята, как сяда до инструмента да свири. Толстой с такава изумителна яркост възпроизвежда събитията, че творческият процес по създаването на неговите произведения пропада. Наташа е жива, но как я е изваял Толстой, това не можеш, това е трудно да откриеш.

От такава възприемане на литературните произведения трябва да се освободиш, ако искаш да се учиш на построяване на образи. Трябва да умееш, важи особено за писателите, зад живота на произведението да виждаш неговата структура. Аз постигнах това най-последно, постепенно, отчасти, но го постигнах много късно. Аз се учих на тази „технология“ цял живот и, нека си кажа, безредно, защото нямаше кой да ми разкаже, да ми разтълкува неясното.

През време на работата ми над „Железният поток“ теоретически аз бях все пак вече по-добре подготвен, обаче недостига на литературна школовка чувствавах доста осезателно и през този период (чувствавам и сега). Аз винаги имах куп материал, който грижливо събирах. Но не умеех да използвам целия този материал, потъвах в него. Излизаше не лошо произведение, но то се моделираше с доста хаотични прийоми, материалът се използваше непропорционално. В дадения случай в „Железният поток“ ми беше страшно трудно да се справя с пейзажа, та да излезе с мярка, да не прекрача границата на строгата необходимост. Страхувах се да не затрупам с пейзаж цялото повествование. Изучих превъзходно плацдарма на „Железният поток“ — и аз бих могъл да напиша много страници с описание на природата в планините. Аз и написах не малко, но сетне безмилостно зачертавах, заради „красивост“, да не затрупам с краски. Вземах от пейзажа само безусловно необходимото за хода на събитията, за поясняване и оправдаване поведението на хората.

Аз избирах строго материала съобразно замисленото писание. И мога да кажа — в „Железният поток“ са спазени съответните пропорции. Пейзажът е взет само дотолкова, доколкото той органически влиза в тъканта на произведението. Не в разказите ми, например „На ледения блок“ и в „Снежна пустиня“, това го няма. Там пейзажът е претрупан и той е значителен сам за себе си, съществува за някаква собствена цел. Това свидетелствува за неумение да се използва нужното, а останалото да се изостави.

Аз, строго казано, съм битописател. Винаги съм поставял напред бита. Моите проблеми възникват и се разрешават чрез бита. Но в „Железният поток“ — може би за пръв път през моята дългогодишна литературна дейност — съзнателно, преднамерено аз игнорирах бита. Тук не считах за задължително да показвам битовите черти на героите.

Животът на колектива изискваше други методи на обрисовка, които не се включваха в битовите рамки.

В „Железният поток“ аз рисувам колективния процес на борба, като се стремях да го покажа възможно по-силно и икономично. Това не е епизод от живота на отделен герой или малка групичка хора, дето се налага да покажеш колкото се може по-ярко човека, неговото положение, неговата жизнена обстановка, неговата специфична работа, да го покажеш и сред хората, и в дома му, неговите лични отношения.

Живота на огромния колектив в „Железният поток“ аз смятах за необходимо да рисувам в „крупен план“ и в ускорен темп — нали при революцията месецът е равен на година. Дреболиите на бита биха затормозили и биха обеднили героичното движение и героичните цели на масите, главно не биха дали убедителните черти на нейния облик. Защото масата, макар да е еднородна, но е разнолика. Битовите черти на един човек не могат да съвпадат с чертите на мнозина други. Тук са нужни други мерила, други критерии — от чисто психологически, може да се каже, идеологически порядък.

Поради това аз се старах да покажа с най-голяма сила в „Железният поток“ основните мисли, основните идеи, основните задачи на масата. И да се боря за огромна икономия — нищо излишно: не само излишен човек, но дори излишен откъс от пейзаж, излишно изречение, дори излишна дума и запетая, ако те непосредствено не служат за придвижване на цялото повествование напред. Това е много сложна работа, която се удава не изведнъж.

До „Железният поток“ аз пишех в значителна степен стихийно. Увличаше ме след себе си материалът, а не аз разполагах с него. Но това беше не само с мене. Леонид Андреев ми разказваше веднъж, че понякога той пише и се получава великолепен откъс. Писателят чувствава, че е обрисувано много добре, а после излиза, че трябва да се изхвърля, защото е излишно. Как се постига това? Това се добива само чрез опита и ученето, което наричаме писателски „усет“.

При изграждането на „Железният поток“ аз действах не „интуитивно“, а повече или по-малко като анализирах смислено своята работа. Две години и нещо аз се потих над едно произведение от осем печатни коли и като сравнявах написаните ми по-рано работи с „Железният поток“, много пъти, убеждавах се, че в последния съм постигнал икономия в използване на материала и съм се научил да

строя частите на цялото целесъобразно и стройно. Къща как може да се построи? Различно. Може да я построиш изкривена или с покрив на една страна. Така е и в художественото произведение: направиш хубава шапка, а останалото смачкаш или някоя част изтикаш, удължиш или стесниш и в резултат частите на повестта ще станат несъразмерни една на друга. Често читателят чувства, че в повестта нещо не е в ред, а каква е работата, не може да разбере, защото не умее да анализира литературния процес. Казва: „Да, нещо не е така.“ Непосредственото впечатление е някак си разпръснато, чувства се незадоволеност, защото повестта е построена неправилно. В „Железният поток“ аз знаех сигурно какво гоня, какво и как построявам и какво трябва да се получи. Добре, зряло бе износен той: обмислен, претеглен и изцяло обработен, може да се каже, на места гравирани.

Онези малцина герои в „Железният поток“, които трябваше да отделя от масата и изтикам на авансцената, аз се мъчех да осветля от различни страни: поставях ги в различни положения, в различни отношения с другите хора, показвах ги в различни събития, в различна обстановка, в сблъскване с различни хора. И всяка „промяна на декорацията“ правех като необходима за произведението, за придвижването му напред. При това имах пред вид, че трябва да разполагам целия материал според степента на неговата важност, за да се отдели повече място на най-важните части, а по-малко — на по-малко важните.

При писането на „Железният поток“ аз имах обмислен и разработен „работен план“. Естествено всичко не излезе все пак точно по плана. В процеса на работата ми се наложи планът да се измени малко в подробностите, обаче общите черти, основите на плана си останаха същите. Някои, според мене, добре написани сцени, които стърчаха, аз изхвърлях без колебание, преправях много. В дадения случай аз вървах след Толстой: Толстой винаги е правел така. Андреев също ми разказваше: „Понякога ти е жал да изхвърляш, до такава степен сцената е обработена и хората ярки — а като цяло тя не отива, в архитектуриката, в плана на строежа не струва и трябва да се изхвърли.“

На това умение се учих и от Чехов. Един от другарите веднъж ми посочи: „Виж как пише Чехов!“. Нему било нужно да даде живота в околийски град. Ние с вас бихме написали, ето го какъв е околийският

град: непостлани, прашни улици, свини се разхождат и прочие. Дълга история... А как пише Чехов? „Изад затвора изгряваше луната...“ А после започва разказът. И пред вас е околийският град. Защото затвор има само в околийски град. В село затвори няма. В Москва, в тази грамада, него няма да го видиш, но в околийския град той изпъква. Или така: има у Чехов едно място, дето той трябвало да даде лунна нощ. Той така е написал. „От мелницата се простираше уродлива сянка, а във венеца на бента блестеше парче от бутилка...“ А ние бихме написали: „... Изгря луната, тя лееше синкава светлина...“ и т.н.

Чехов владееше изумителната способност с две — три думи да даде цяла картина. В „Железният поток“ аз се стараех да вървя по неговите стъпки и да бъда като него възможно по-сбит и точен.

Обаче аз следях внимателно да не би в гонитбата за стегнатост да изхвърля същественото. Това вече ще подсказе художественият усет, който човек трябва да си изработи. Аз подбирах такива черти, които дават на читателя жива представа, неразмазани и в същото време страшно икономични. Например, като описвам морето в „Железният поток“, аз давам две — три чертички, но, според мене, най-характерни, за да може веднага да се запомнят от читателя.

И през цялото време, докато пишех „Железният поток“, аз непрестанно се запитвах дали достатъчно сбито съм изобразил всичко. Не, струваше ми се, още е недостатъчно — и задрасквах, и задрасквах; жал ми беше да изхвърлям онова, над което бях седял, мислил, което бях родил в мъки. Но нищо не можеш направи. Аз бях безпощаден към себе си.

По-рано, случваше се, честичко надниквах в хранилицата на Толстоевите ръкописи, като се мъчех да се уча от стареца. Толстой е най-гениалният от гениалните. А как е работил той? Вземах неговите коректури и се убеждавах, че колкото пъти и да му дадеш коректура, той все ще поправя. Жена му, София Андреевна, виждайки, че от безбройните коректури очите му излизат, понякога вземе и изпрати коректурните листове в печатницата, понеже виждаше, че и двадесет пъти да му ги донесат, той все ще ги поправя.

А нали Толстой е писал леко, мислите и думите му са се леели. Понякога той казвал: „Днес през целия ден написах един лист.“ Но трябва да се каже, че това е било предшествувано от грамадна вътрешно-невидима работа. Ето Толстой ходи, разговаря, слуша се, а

пък си мисли: „Ах, а ето Наташа, когато се срещнала с Пиер неудачно, тогава тя закрила лице с ръце.“ Толстой се събудил през нощта и изведнъж си спомнил за Наташа и пак започнал по различни начини да преустройва и нея, и заобикалящите я хора.

Аз лично променях на коректурите сравнително малко, може би само в случай на крайна необходимост — съвестта не ми позволяваше да прахосвам безплодно труда на словослагателя. Ала в своята „лаборатория“ аз набраздявах ръкописа с безброй прибавки, вмъквания, задрасквания, замени, размествания. Ще го разкрася така гъсто, че сетне сам не мога да го разбера и го преписвам отново — и пак го разкрасявам до безкрайност.

Л. Андреев — видях в дачата му във Финландия — ходеше из грамадната стая и диктуваше на машинописката си така, че тя не успяваше да запише казаното. Отстрани можеше да се стори някому, че човекът пише леко (аз например седя с писалката и бавно нижа буква след буква). Оказа се, че Андреев е извършвал предварително грамадна работа. Кога? Тръгне, да речем, да се разхожда — мисли. Тръгне с велосипед — мисли. Различните автори имат различни начини на обмисляне. Едни седят над хартията, други мислят през време на разходка. Аз обмислях „Железният поток“ седнал с перо в ръка над хартията часове, дни и нощи. Работата над „Железният поток“ протичаше трудно. Понякога работех до пълна изнемога: падах на дивана от умора и заспивах. Събуждах се — и отново започвах да гриза перодръжката, отново да вмъквам, да размествам, да зачертавам. Защото дори когато ми се струваше, че произведението е съвсем готово, изведнъж се натъквах на някоя по-хубава, по-съдържателна думичка или решавах да прибавя, или пък да изхвърля нещо. По такъв начин до появяването на „Железният поток“ в печата текстът му силно се променяше, обаче не изцяло, а само в отделни откъси, които преписвах понякога по три, четири, пет, седем пъти.

С течение на времето се наложи да внесе някои поправки в първоначалната редакция. У мене например в началото беше така, както ми разказваха таманци: че Кожух набил партизаните, но после аз преработих тази сцена. Работата стана така. Отидох да прочета моя труд в кръжока „Рабочая весна“, събраха се там работници и червеноармейци. Прочетох им аз тази глава, гледам — групичката червеноармейци стават и си отиват. Възмутени: „Как така — били ги?

Това е оскърбително.“ Аз им казвам: „Мили другари, не забравяйте, че това са били партизани в началото на революцията; тогава дисциплината едва е била внедрявана и не е било лесно да се установи. Случвало се е, че са прибягвали до най-строги мерки, но все пак борили са се с грабежите и насилията...“ Обаче в края на краищата аз се съгласих с тях. Те бяха прави: художествено по-правдиво, по-вярно ще е, ако сцената с боя я няма. Та какво трябваше да се покаже и в какво да се убеждава? Че масата безропотно се е подчинявала на дисциплината. Това е постигнато. Аз бях много благодарен на червеноармейците. „Правилно — думам, — момчета. Трябва да се промени.“

По какво се различава последният текст на „Железният поток“ от първоначалния? Откакто книгата се появи за пръв път в печата, аз изобщо малко я преработвах. Преработени са само отделни места.

Почти четвърт век, година след година „Железният поток“ се издава и преиздава от столичните и областните издателства. През това време аз малко работех над текста на това произведение. Обаче всеки път, при всяко преиздаване, не се сдържам: туй-онуй променя, внеса поправка. През дългите години тези поправки се насъбраха доста и те измениха малко първоначалния текст на алманах „Недра“. Все пак и в настоящото издание, съвместно с редактора на тези събрани съчинения Г. Нерадов, аз внесох някои и други поправки, които ни се сториха необходими.

И още нещо — в заключение...

Много пъти са ме питали не намирам ли самият аз недостатъци в „Железният поток“? Да, намирам. Мисля, че хората, цялата маса съм изобразил — доколкото съдбата ми е дала възможност — сравнително не лошо, на места доста релефно. Но все пак в повестта има един голям недостатък, който аз не бих допуснал, ако трябваше да пиша „Железният поток“ сега. Работата е там, че в тази книга аз не показах пряко как пролетариатът ръководи селячеството. У мене там това ръководство, така да се каже, мълчаливо се подразбира — нали Кожух не е изсмукал от пръстите си онова, което говори на своите войски за съветската власт, за революцията. Той е взел това отнякъде. А откъде е могъл да го вземе? Не от селяните, между които е бил. Взел е той това от революционния пролетариат. Изобщо ръководството на пролетариата се чувствава, но това трябваше да се подчертае много по-

ярко с живи образи на партийци. Трябваше да се покажат работниците. Аз допуснах тази грешка, защото робски се придържах към конкретните събития, а в тях работниците са играли неголяма роля. Редно беше да покажа работниците в ролята на ръководители. Тази грешка е голяма.

„Железният поток“, според мене, се нуждае изобщо от дообработка, той би трябвало да се разшири, да се задълбочи. Но работата е там, че аз вече съм се отдалечил от него, темата на гражданската война някак потъмня за мене. Сега вече гледаш друго, занимава те друг материал — материалът на социалистическото строителство.

1929–1948

А. С. Серафимович

[1] Вид нисък храст с овални листа и пурпурни цветове. — Б.пр.

↑

[2] Альманах „Недра“, книга 4, М. 1924, стр. 7 — 166. — Б.р.р. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.